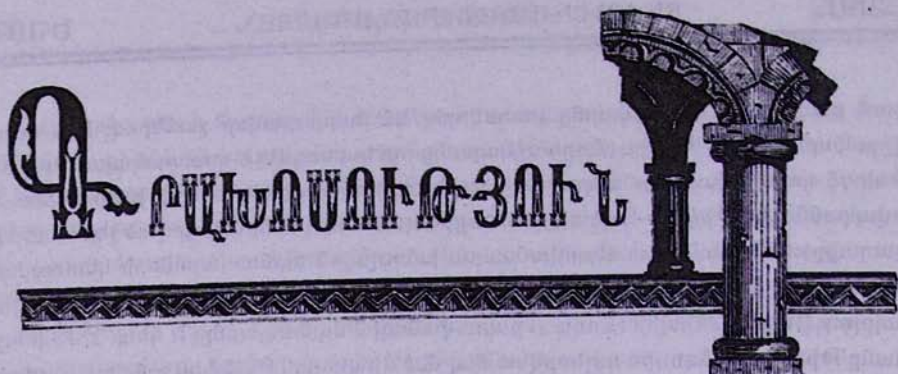




ԳԻՐԲ՝ ՆՎԻՐՎԱԾ ԱՆԱՆԻԱ ՍԱՆԱՀՆԵՑՈՒՆ

Մեր եկեղեցական գրականության կարևոր դեմքերից է ԺԱ դարի մատենագիր Անանիա Սանահնեցին: Նրա կյանքին ու գործունեությանը, մատենագրական ժառանգության ուսումնասիրմանն ու բնագրերի հրատարակությանն է նվիրված Երևանի Մատենադարանի «Մայր ցուցակ հայերեն ձեռագրաց» խմբի ղեկավար, Հակոբ Քյոսեյանի «Անանիա Սանահնեցի» գիրքի առաջին հատորը¹: Գիրքը տպագրվել է Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում՝ հրամանավ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի:

Այս մենագրությունում Անանիա Սանահնեցու գործունեությունը ներկայացվում է ժամանակի եկեղեցա-քաղաքական ընդհանուր համապատկերում: Համանման ձևով նրա ստեղծագործությունները քննվում են ոչ միայն Հաղբատ-Սանահինյան դպրոցի շրջանակներում, այլև հարաբերվում են Նարեկյան դպրոցի ու հատկապես Անանիա Նարեկացու ստեղծագործությունների հետ՝ դիտարկվելով Ժ-ԺԱ դարերի գրական շարժման մեջ, որպես այդ շարժման եկեղեցա-դավանաբանական և մեկնաբանական կարևոր արտահայտություններից մեկը, որն իր վրա կրում էր Բագրատունյաց թագավորության անկման առաջին տասնամյակների քաղաքական անորոշությունների, սպասումների ու ակնկալիքների, ինչպես նաև այդ տարիների հայ-բյուզանդական եկեղեցական հարաբերությունների կմիջը:

Անանիա Սանահնեցին այն հեղինակներից է, որոնց գործերի քննությունից առաջ հետազոտողը նախ պետք է անդրադառնա դրանց հեղինակային իրավ պատկանելության և ապա այն հարցերին, թե ձեռագրային մի շարք խմբագրություններով վկայված տարբերակներից որ մեկն է բնագրային առումով ավելի հարազատ և սկզբնագիր, և ապա անցնի այդ ստեղծագործությունների վերլուծությանը:

¹ Հ. Քյոսեյան, Աստվածաբանական բնագրեր, ուսումնասիրություններ, Ա, Անանիա Սանահնեցի, Ս. Էջմիածին, 2000, 408 էջ:

Ինչպես ԺԲ-ԺԳ դարերում «Վարդան վարդապետ» անվամբ վկայված գործերն են որոշակի շփոթ և բարդություն ստեղծում դրանց Վարդան Այգեկցուն, Արևելցուն կամ «Վարդան» անվամբ այլ հեղինակների պատկանելը ճշտելու հարցում, այնպես էլ վերնագրային սկսվածքներում «Ամանիայի վարդապետի ասացեալ» արտահայտությունն ունեցող մի շարք գործեր են շփոթության տեղիք տվել, թե արդյոք Ամանիա Նարեկացո՞ւն, Սանահնեցո՞ւն, անգամ Ծիրակացո՞ւն և կամ էլ ԺԱ-ԺԲ դարերում ստեղծագործած մի քանի Ամանիա վարդապետներից ո՞ր մեկի գրչին են պատկանում այդ գրվածքներից յուրաքանչյուրը: Ամանիա Սանահնեցու գործերը Ամանիաների այս շարքից զատորոշելու համար Բյոսեյանը նախ քննում է ձեռագրային տեղեկությունները, և երկրորդ՝ թե այդ ստեղծագործությունները որքանով են համահունչ Հաղբատ-Սանահնյան դպրոցի ավանդներին, Ամանիա Սանահնեցու մեկնաբանական մեթոդին և եկեղեցա-քաղաքական այն խնդիրներին, որոնց ուղղակի կամ անուղղակի արձագանքն ենք գտնում նրա բոլոր աշխատանքներում:

Համամասն մոտեցմամբ այս գրքի առաջին մասում վերլուծվում, իսկ երկրորդում քննական բնագրերն են բերվում Ամանիա Սանահնեցու հետևյալ ստեղծագործությունների. Մայր Տաճարի՝ Վաղարշապատի կաթողիկեի ներբողյանի, Հովհաննես Մկրտչին և Պետրոս առաքյալի խաչելությանը մվիրված ճառերի և, վերջապես, «Հակաճառութիւն ընդդէմ երկաբնական» դավանաբանական մշանավոր երկի:

Ի տարբերություն պատմագրության և ժամանակի կենդանի կյանքի հետ հարաբերվող քարոզների ու գրական մի շարք այլ ժանրերի, դավանաբանական և մեկնողական բնույթի գործերն առավել վերացարկված և ընդհանուր քրիստոնեական բնույթ ունեն և պահանջում են համարժեք քննություն: Այն լավագույնս կատարված է այս գրքում, ուր ներկայացվում են Ամանիա Սանահնեցու աստվածաբանական ըմբռնումները, նախանձախնդրությունը հայոց դավանանքի հանդեպ և մատնացույց են արվում ընդհանուր քրիստոնեական և մեր Եկեղեցու հայրերի այն գործերը, որոնց վրա խարսխված են նրա գրածները թե՛ որպես մեկնաբանական-բացատրական ելակետ, և թե՛ նրանցից կատարված տառացի բանաքաղական վկայակոչումները, որոնք ցույց են տրվում երկայուն, միմյանց զուգահեռ ընթացող համեմատություններ:

Հեղինակը, սակայն, չբավականանալով բուն աստվածաբանական քննությամբ, անդրադառնում է նաև ժամանակի հայ իրականությամբ թելադրված այն գործոններին, որոնք պայմանավորել են Ամանիա Սանահնեցու ստեղծագործությունների գրությունը: Մանուկ Աբեղյանը մեր հին գրականությունն անվանում է եկեղեցա-քաղաքական մաքառման գրականություն: Նույն այս «մաքառման» արտահայտությունն է ներկայացվող գրքում ցույց տրվում «Հակաճառության» օրինակով, թե «բնույթով եկեղեցադավանաբանական, բայց ըստ էության գաղափարաքաղաքական այս աշխատանքը շատ կարևոր զենք էր ու միջոց» բյուզանդական «հարաճուն ճնշման դեմ հայ ժողովրդի՝ ազգային-եկեղեցական, քաղաքական ինքնորոշման և անկախության համար մղված պայքարի» (էջ 111):

1700-ամյակի հանդիսությունների մեր օրերում առանձնակի կարևորություն և խորհուրդ ունի Ամառիա Սանահնեցու հատկապես Վաղարշապատի կաթողիկեին մվիրված գերբողյանը: Վերջինիս հանգամանակից քննությունում Քյոսեյանը եկեղեցական առումով գերբողյանի գրությունը պայմանավորում է թոնդրակեցիների դեմ այս շրջանում մղվող պայքարով, որի համար Եկեղեցուն տրվող բնորոշումներով միաժամանակ և հերքվում են Եկեղեցու հանդեպ թոնդրակեցիների ունեցած ըմբռնումները: Ամառիա Նարեկացու «Հնդդէմ թոնդրակեցոց» գործի հետ տարվող զուգահեռով ցույց է տրվում, որ Ամառիա Սանահնեցին ծանոթ է եղել այս ստեղծագործությանը: Քյոսեյանը վեր է հանում նաև գերբողյանի աղերսները անտիկ գրականության, հունաբան դպրոցի և վերջինիս ճարտասանական ու հյուսման արվեստի հոնետորական-գեղագիտական ըմբռնումների հետ, որոնք վկայում են, որ այդ ավանդները կենսունակ են եղել նաև ԺԱ դարում, ուստի պատահական չէ նրանց մեծ տեղ գրավելը Հովհաննես Սարկավագի ստեղծագործություններում:

Ներքողի գրության երկրորդ պատճառը, որով և որոշվում է նրա գրության ժամանակը, Ամիի անկումից հետո հոգևոր-քաղաքական իշխանության վերականգնման ձգտումն էր: Ըստ այդմ այս ստեղծագործությունը պետք է գրված լինի 1045 թվականից հետո: Քյոսեյանի բնորոշմամբ Ամիի անկումից հետո «Վաղարշապատին մվիրված» ամեն մի ստեղծագործություն ուղղակի կամ անուղղակի կերպով պետականության ու կենտրոնաձիգ իշխանության վերականգնման ուղղությամբ հայ ժողովրդի գործ դրած ճիգերի ու փայփայած քաղաքական իդեալների գեղարվեստական դրսևորումն է դառնում», և որպես բնորոշ օրինակներ բերվում են Ստեփանոս Օրբելյանի Ողբը և Սիմեոն Երևանցու՝ Էջմիածնի մվիրված գերբողական գործերը (էջ 22):

Մեր կողմից ավելացնենք ասվածի հետ հարաբերվող ևս մի պատճառ: Ամիի անկումից հետո քանի որ Հայոց Հայրապետական Աթոռը մարմնավորում էր ազգային ողջ իշխանությունը, և որպեսզի այն քաղաքական ակնկալիքների իրականացման խորհրդանշ չդառնա, խաչիկ Բ Ամեցի Կաթողիկոսի (1058-1065 թթ.) վախճանումից հետո բյուզանդական իշխանությունները թույլ չտվեցին, որ Կաթողիկոսական Աթոռը Ամիում մնա, և այն տարագրվեց Կիլիկիա: Ըստ երևույթին դեռևս խաչիկ Ամեցու հայրապետության շրջանում Ամառիա Սանահնեցին կանխազգացել է այս վտանգը և Մայր Տաճարին մվիրված գերբողյանով ցանկացել մեկ անգամ ևս շեշտել Վաղարշապատի կաթողիկեի մվիրականությունը, Հայոց Եկեղեցու ավանդական հոգևոր կենտրոնը վերստին Հայոց Եկեղեցու վարչական կենտրոն տեսնելու ձգտմամբ:

Այս գերբողյանը կարևորվում է ոչ միայն իր գեղարվեստական արժանիքներով և ժամանակի ըմբռնումները ներկայացնելով, այլև նրանով, որ յուրօրինակ անդրադարձն ու մեկնաբանությունն է Գրիգոր Լուսավորչի տեսլիկ և ըստ այդմ, որպես ԺԱ դարի գործ օգնում է Ս. Էջմիածնի հետ կապված մի շարք հարցերի ճիշտ լուսաբանմանը: Բերենք բնորոշ մեկ օրինակ. բանասիրության մեջ հաճախ այն կար-

ծիքն է հայտնվում, որ Ագաթանգեղոսի «այր մի ուռնավոր» խոսքերը վերաբերում են ոչ թե Աստծու Միածին Որդուն, այլ Աստծու տեսչությանը, այսինքն Աստծու հրեշտակին: Ըստ այսմ, անտեսելով Սահակ Զորավորեցու Ը դարում գրած շարականի «Էջ Միածինն ի Հօրէ» խոսքերը, ասվում է, թե Լուսավորչի տեսիլում ասվածը որպես Աստծու Միածին Որդու էջք է սկսվել մեկնաբանվել ԺԳ-ԺԴ դարերում, այնինչ ԺԱ դարում գրված այս ստեղծագործությունում ևս հստակորեն ասվում է, որ Քրիստոս կործանեց սանդարամետի տաճարը. «Քանզի ահագին ճայթմանէ բախման ուռնաձէ ոսկիածոյլն ձայնատոյի՝ սարսեալ սաքրեցին մեծաւ դողմամբ հոյլք խաւարային անդնդասոյց այսոցն բազմութեան՝ յանկարծ յեղակարծում ժամու առատաբար տեսանելով հեղեալ, սփռեալ, տարածեալ զշնորհս մարդաւեր ողորմութեանն Քրիստոսի առ իւր արարածս» (էջ 143):

Սահակ Զորավորեցու շարականի «Քանզի ի սմա ծագեաց մեզ լոյս ի Հայաստան աշխարհի» տողի արձագանքն է Անանիա Սանահնեցու ներքողի մեկ այլ պարբերությունը, ուր վերստին այն միտքն է շեշտվում, թե Էջմիածնի կաթողիկեից մեզ ծագեց Հայոց աշխարհի փրկության լոյսը «Դու զթանձրամած խաւարն կուպաշտական աղջամղջին նսեմութեան փարատեցեր եւ զհաստատարած գերագանցիկ լուսոյն զճառագայթս անճառ եւ անհատ սիրոյն Քրիստոսի լերկրի մերում սփռեալ, ծաւալեալ տարածեցեր» (էջ 144):

Ամփոփելով ասեմք, որ այս հատորը, ուր բերված են թե՛ Սանահնեցու՝ մեզ հասած երկերի բնագրերը, և թե՛ նրանց համակողմանի վերլուծությունը, ընթերցողին մեծապես օգնում է ճիշտ հասկանալու հայ մեկնաբանական ու դավանաբանական գրականության ձևավորման ընթացքի առանցքային մի շարք հարցեր՝ արծարծված այն ժամանակահատվածում, որը յուրօրինակ կապող օղակ էր դառնալու Ոսկեդարից մինչև Բագրատունյաց վերածնությունն ձգվող շրջանի ու Կիլիկյան Հայաստանի գրականության միջև:

ՎԱՐԴԱՆ ԴԵՎՐԻԿՅԱՆ

